

Tóth László

Arcképek – Kassáról

*Adalékok a csehszlovákiai magyarság művelődéstörténetéhez
1945 és 1948 között*

A (cseh)szlovákiai magyarság kis híján hét és fél évtizedes, megpróbáltatásokkal teli útján nincs még egy útszakasz, mely az emberi és közösségi élet olyan, mérhetetlen szenvedéseket és megaláztatásokat hozó stációin vezetett volna végig, mint az 1946-1948 közötti.

A szóban forgó kis töredéknép ennek a négy esztendőnek a sokkját, traumáját, következményeit azóta sem tudta teljes egészében kiheverni, s az önszemléletében, a világhoz való viszonyulásában, illetve a társadalmi-szellemi életében mutatkozó nem egy kóros elválásnak ezekben az esztendőkben kereshetjük a gyökereit. Ugyanakkor mindmáig keveset tudunk erről az időszakról, még akkor is, ha a történet- és művelődéstörténet-írás figyelme az utóbbi, mintegy másfél évtizedben, különösen azonban három-négy esztendeje fokozott intenzitással fordult a csehszlovákiai magyarság történetének e fejezete felé. S bár ennek következtében lassan-lassan kezd szertefoszlni a "hallgatás éveinek" az ezen időszakot körbelegő legendája, mítosza is, hogy mást ne mondjak, a csehszlovákiai magyarság szóban forgó esztendeinek művelődéstörténeti vonatkozásait összefoglaló, monografikus igényű feldolgozás, mindmáig nem készült még el. Következésképpen még mindig események százait-ezreit, s arcok tucatjait fedi homály, jóllehet mindegyiküknek nagy szerepük volt a csehszlovákiai magyarságra zuhogó ütések infernális következményeinek enyhítésében, illetve mindegyikük más-más oldalról világít rá erre az etnocídiummal felérő sorscsapásra.

Forgách Géza

"...szolgálni a magyar-szlovák közeledés ügyét"

Forgách Géza (1896-1976?) a csehszlovákiai magyar sajtó- és művelődéstörténet mára (már) csaknem teljesen elfelejtett alakja. Az eddigi sajtótörténeti összefoglalókban általában nem találni a nevét, a "névsorol-

vasásokból" is rendre kimaradt. Pedig a két háború közötti csehszlovákiai magyar újságírásnak viszonylag fontos – még ha nem is meghatározó – személyisége ő.

Újságírói-szerkesztői pályáját a kassai

jogi akadémián folytatott tanulmányaival párhuzamosan még az első világháborús években, a Kassán megjelenő Felvidéki Újságnál kezdte, amely az államfordulat után - végleges betiltásáig - három éven keresztül Esti Újság címen jelent meg. (Ő közölte *Fábry Zoltán* első írását is 1920-ban.) 1921-től, a lap betiltását követően a felvidéki magyar pártok központi irodájának titkára lett Losoncon, 1926-ban, a Prágai Magyar Hírlap felelős szerkesztőjeként Prágába került, s itt működött egészen az ország 1938-as szétválásáig, illetve a lap megszűnéséig - pontosabban: Budapestre költözéséig (a lap ugyanis is Felvidéki Magyar Hírlap címmel Budapesten jelent meg még egy ideig). Ide tartozik az is, hogy amikor szakadásra került sor *Esterházy János*, valamint a *Jaross Andor* és *Szilassy Béla* nevével fémjelzett csoport között, Forgách Esterházy mellé állt. Prágából hazaköltözött szülővárosába, a Magyarországhoz visszacsatolt Kassára, ahol azonban már nem vállalt tovább lényegesebb politikai szerepet.

A második világháború idején az egyik kassai mozi vezetője; írásai jobbára kassai lapokban - az Új Magyar Múzeumban, a Felvidéki Újságban - jelennek meg, ez utóbbinak 1943 februárjától főmunkatársa lesz.¹

Életének 1945-48 közötti szakaszáról *Szalatnai Rezső*höz intézett egykorú és későbbi, továbbá *Fábry Zoltán*hoz írt, a hatvanas évekből származó leveleiből, valamint *Gömöry János Szalatnai Rezső*nek küldött leveleiből és *Emlékezés egy letűnt világról* című emlékiratából tudhatunk meg kor- és művelődéstörténeti szempontból egyaránt

fontos, helyenként igen izgalmas részleteket.

Amikor a szovjet csapatok elfoglalták Kassát, Forgách Géza 1945 januárjában elmenekült a városból. Ausztriában bujkált, majd május elején orosz fogságba esett, s három hetet töltött el egy gyűjtőtáborban. Innen június első napjaiban került haza Pozsony érintésével Kassára.² Mindez azért érdekes számunkra, mert frissen szerzett élményeit még ugyanezen a nyáron - egy hozzávetőlegesen tíz íves emlékezésben - papírra is vetette: "...könyvet írtam öthónapos ausztriai menekülésem csúcselményeiről - számolt be a kéziratról 1947. október 11-i levelében Szalatnai Rezsőnek. - Ez is felvidéki magyar dokumentum: határozott szembenézés a megváltozott világgal és leszámolás a múlt hibáival. (...) Voltaképpen egy nagyszabású riport sok alcímmel. (Ilyenfajta könyvcímet gondoltam el: *Körmentől Kassáig 76 nap alatt - Magyar sorsok az új népvándorlás útján.*")" S a beszámoló tovább folytatódik: "A riport 1945 március végén Körmenten kezdődik. A volt kassai magyar hadbírák csoportjával menekülők Ausztrián keresztül-kasul (Feldbach, Graz, Liezen, Lankt Pölten, Bécs, Bécsújhely, Burgenland, Bruck), átélek egy orosz tanktámadást, szemtanúja vagyok annak, hogy a németek milyen gyalázatos módon szerelik le a magyar hadsereg menekülő alakulatait, szemtanúja vagyok a német összeomlásnak, fegyverletételnek, gyalogosan vándorolok német és magyar hadseregtemetőkön keresztül, részt veszek az utolsó magyar hősi halott temetésén - a fegyverletétel napjának délelőtt-

jén orosz fogságba kerülök, három hetet töltök a kaisersteinbrucki gyűjtőtáborban, ahol 24 nemzet fiai torlódtak össze, majd június első napjaiban Pozsonyon keresztül Kassára vergődök.”³

Ha tehát elfogadjuk a tételt, hogy a második világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalom kezdetei közvetlenül a második világháború végétől számíthatóknak, úgy Forgách Géza mindmáig valahol lappangó önéletrírásának irodalomtörténeti jelentőséget kell tulajdonítanunk, s benne annak (egyik) legelső alkotását, dokumentumát kell látnunk. Ilyen értelemben mindenképpen esemény lehetne az emlékirás valamikori előkerülése, amely valószínűsíthetően kor- és művelődéstörténeti szempontból is tartalmazhat nem lebecsülendő adatokat, érdekességeket.

Forgách Géza később, megírása után huszonkét évvel, 1967 nyarán vette elő íróasztalának fiókjából és gépelte le művét, s bár megfordult fejében közreadásának gondolata is, nem bízik benne, hogy a könyv valaha is napvilágot láthatna. De legalább a gyermekei és unokái érdeklődéssel forgathatják majd – írta 1967. június 15-én önmagát is biztatgatva Fábry Zoltánnak, akivel mindvégig megőrizte a barátságát.⁴ Művének címe ekkor a következőképpen módosult: *Szentgotthárdtól Kaisersteinbruckig. Magyar sorsok osztrák földön 1945 tavaszán*. Hogy valamelyest is képet alkothassunk az (egyelőre) ismeretlen kéziratról, álljanak itt annak fejezetei: *Körmendtől Szentgotthárdig – Befut az első szovjet páncélos – Sztálin-gyertyák a feldbachi éjszakában – Együtt a*

*”Görgey” maradék-hadosztállyal – A tobelbardi hadseregtemető - Céltalan vándorlás a stájer hegyekben – A ”Vendung” közeledő árnyékában – Angolszász vagy szovjet fogság? – Utolér a szovjet haderő – A sanckpölteni kaland – Béctől Kismartonig – A kaisersteinbrucki tábor – Végre hazafelé – Szemtől szembe[n] az új szlovák forradalommal.*⁵ Emlékiratát Forgách Géza 1967 őszén Szalatnai Rezsőnek is megküldte, aki ugyancsak kétségesnek tartotta, hogy a kézirat az akkori körülmények között – bár minden a kiadása mellett szólna – megjelenhetne. ”Lehet – töpreng Forgách –, hogy az új gazdasági mechanizmussal párhuzamosan olyan légkör fog kialakulni, ami mellett mindenki el fogja bírni a színvalóság tiszta tükrét. Persze lehet az is, hogy 2-3 év múlva még kedvezőtlenebb lesz a cenzúra-helyzet a mainál!”⁶ (E levelének kelté: 1967. október 21.) Azt persze Forgách valószínűnek tartja, hogy könyve egyszer talán mégiscsak napvilágot láthat, majd ha ehhez megfelelőek lesznek a körülmények. – Az idő az ő reménykedését igazolta: a *Szentgotthárdtól Kaisersteinbruckig* megjelenésének ma már tulajdonképpen nem lenne akadályja. Éppen csak a kéziratnak kellene valahonnan előkerülnie hozzá...

Szalatnai Rezső figyelmét Forgách Gézára – akárcsak Darkóra és Keller Imrere – ugyancsak Gömör János hívta föl, még valamikor 1947 elején egy, sajnos, keltezés nélkül maradt levelében. Ekkor Forgách már hónapok óta – 1946 szeptemberében tartóztatták le – vizsgálati fogságban várja a népbí-

róság ítéletét. Gömörly feltételezése szerint valószínűleg azt hozzák majd föl vádként elene, hogy közreműködött a Felvidéki Újság szerkesztésében, s mint ilyen, részt vett a nyilas mozgalomban. Pedig – írja az agg tanár –, „tudom milyen undorral beszélt a zsidóüldözésekről, sokszor otthon sírva panaszkodott, hogy lemondana a Felvidéki Újság szerkesztéséről, de fél, hogy a *Tost László*⁷ sorsára jut, akit – mint tudod – a nyilasok aljas módon meggyilkoltak. ...ha valaki, úgy én elítéltem a nyilasok gazságait, s szenvedtem is emiatt. Ám e gazságokban F. nem vett részt és a családja pedig egészen ártatlan. Hiszen lakásukban zsidó vagyont rejtettek s mentettek meg. Sőt náluk is, miként nálunk, egy zsidó asszony talált menedéket.”⁸ Emlékiratában Gömörly János részletesen is leírja a szóban forgó esetet, amiért Rinderék halálából 1947-ben álláshoz juttatták Forgáchot és mellette szólaltak fel a volt szerkesztő népbírósi perében.⁹ Amikor aztán hat és fél hónapi fogvatartás után 1947. április 3-án Forgáchot szabadlábra helyezték, első dolgai közé tartozott, hogy megköszönje Szalatnainak azt a segítséget, amit az ő távollétében a családjának nyújtott, s elhatározta, hogy mihelyt anyagi helyzete engedi, a kapott segítséget menten visszatéríti „a Segélynyújtók által képviselt magyar ügynek”.¹⁰

Ugyanebben az április 18-án kelt levelében Forgách elhelyezkedése ügyében is segítséget kér Szalatnaitól. A legszívesebben újságíró lenne: „legfőbb vágyam és célom az – írja a magyar szó leghevesebb üldözésének kellős közepén –, hogy újból magyar újságíró lehes-

sek – Csehszlovákiában. 1919-től 1938-ig annyira összeforrottam a kisebbségi újságírással, hogy a magam számára ennél megfelelőbb élethivatást nem is tudok elképzelni. Ha tehát Te úgy látod, hogy van kilátás arra, hogy Szlovákiában előbb-utóbb létrejön magyar nyelvű sajtó, bizalommal arra kérek föl, hogy alkalmas helyen és alkalmas időben az illetékesek figyelmét hívd fel szerény személyemre és hass oda, hogy a sajtó munkatársai kiválasztásánál engem is számításba vegyenek. Esetleg újságírói elhelyezkedésnél a magam számára csak azt az egyetlen erkölcsi feltételt szabom ki, hogy vállalkok bármilyen, oly újságírói beosztást, amelyben nem kerülhetek összetűzésbe a nemzethűséggel. *Becsületesen akarom szolgálni a magyar-szlovák közeledés ügyét, egyenlően hűséges akarok lenni a magyarsághoz és a szlovákiai szülőföldhöz – az igazi demokrácia szellemében.* (Kiemelés: a Szerk.) Egy szóval csak olyan állást vállalkok, ami mellett felemelt fejjel vallhatom magam tisztességes magyarnak úgy Pozsonyban és Kassán, mint Budapesten.”¹¹ A körülmények ismeretében akár nyugodtan meg is illetődhetünk ezen a naivitással elegy konok erkölcsi tartáson, azon, hogy van valaki, aki magyar újságíró akar lenni abban az országban, ahol már magáért a nyilvános helyen való magyar beszédért is fölpofozzák az embert! vagy keresztet nyírnak a hajába, mi több, még azt is kiköti, hogy eközben a legkisebb összeütközésbe sem szabad kerülnie nemzethűségével.

Forgách sorai egyébként ez esetben is arra engednek következtetni, hogy Szalatnai –

bár az ő levelét ezúttal sem ismerjük – egy magyar lap indításának tervéről tehetett említést a volt kassai szerkesztőnek. E feltevé-
sünket látszik alátámasztani az is, hogy Keller Imre egyik Szalatnainak címzett, nagyjából ugyanebben az időben írott – főntebb már említett – válaszevele is hasonló feltételezésre indíthat benniünket. – Sajtótörténeti szempontból mindenképpen érdekes adalékkal van tehát dolgunk, még akkor is, ha Szalatnai csupán a szintén ekkoriban (1948. május 14-től) – és a csehszlovákiai terjesztés szándékával – kiadott budapesti Új Otthonról szólt Kellernek is, Forgáchnak is. De nem kerülhető el itt az a feltételezés sem, miszerint az Új Otthon csehszlovákiai terjesztését a csehszlovák hatóságok talán éppen azzal az elgondolással engedélyezték, hogy erre való hivatkozással akár egy valóban Csehszlovákiában tervezett magyar lap kiadásának engedélyezését is meg lehetne majd tagadni.

Forgách Géza – "ha újságírói álláshoz csak hosszabb idő múlva" juthatna – természetesen beérné "más természetű kenyérkereseti lehetőséggel is",¹² Nyugodtan vállalkozna például szlovák vagy cseh művek fordítására is: "Amennyiben ilyen esetleges irodalmi vállalkozásba bekapcsolnál, a legnagyobb ambícióval teljesíteném a rám szabott feladatokat."¹³ Szalatnai komolyan foglalkoz(hat)ott az üggyel, legalábbis ez derül ki Gömör János egyik, 1947. április 27-i leveléből, akinek kikérte a véleményét Forgáchról és Keller Imréről. (Szalatnai kérdése Gömör János levelében: "Jót álltok-é demokratikus politikai szempontból Keller Imréért és

Forgáchért?"¹⁴) Nem tudni, Szalatnai mire, milyen álláslehetőségre gondolt, az agg tanár sorai azonban talán valamivel közelebb vihetnek bennünket ehhez a kérdéshez. – "Forgách alkalmazkodó készségével, kedves modorával és erős szociális érzésével, kötelességtudásával minden közéleti tevékenységre alkalmas, viszont azonban múltja, még ítéletre nem került népbíróági ügye nem szólé ellene? Már ti. olyan értelemben, hogy úgy a haladó mentalitású magyarság, valamint a rendőrség, amely őt mint szabadon levő politikai foglyot ellenőrizteti detektívjeivel, nem venné-é rossz néven, hogy a magyar kormány ilyen alkalmazottja van? Tulajdonképpen kérdésemre (...) Forgáchot illetőleg azt felelhetem, hogy ő mint hitbuzgó katolikus erős papi befolyás alatt áll talán ma is, de feltétlen nyíltszívű, becsületes jellem, aki sohasem fog olyat tenni, amellyel a mai politikai irányzatnak árthatna..."¹⁵ Forgách egyik későbbi leveléből tudjuk, hogy az is fölmerült benne, ha esetleg mégsem lenne kisebbségi újságíró, netán csak ő nem helyezkedhetne el (cseh)szlovákiai magyar lapnál, a prágai magyar követség vagy a pozsonyi magyar konzulátus mutatkozna számára a legmegfelelőbb helynek ("főleg persze a sajtószolgálat keretén belül").¹⁶ Ha azonban belátható időn belül mégis sikerülne magyar lapot indítani Szlovákiában, a legszívesebben annál dolgozna, akár – írja több egykori lap fő- és felelős szerkesztőjeként – még korrektori beosztásban is: "Biztosíthatlak arról, hogy a lehető legjobb korrektor lennék" – írja Szalatnainak 1947. október 11-én.¹⁷ Ezt követően az Új

Otthonra fordítja a szót: "a jobb holnap első előjelének" véli Szalatnai Rezső szlovák nyelvű rádióelőadását. (Forgách költői kérdése ezzel kapcsolatban: "Vajon az első fecské után jönnek-e a többiek is!..." Nos, a válasz ismert: egyelőre nem jöttek, jónéhány szenvedéssel teli hónapot kellett még várni rájuk.) Hiányolja továbbá – "Nagyon, de nagyon hiányzik az itteni magyaroknak is" – a lap hirtelen elmaradó száma: a csehszlovák hatóságok ugyanis – valószínűleg a hetilapnak a szlovákiai magyarok körében kivított nagy (ötvenezer példányban került Szlovákiában terjesztésre!) népszerűsége miatt is – minden külön(ösebb) indoklás nélkül, néhány szám után, leállították annak szlovákiai terjesztését.

A népbíróági tárgyalás 1947 szeptemberében viszonylag szerencsésen végződött Forgách számára. Igaz, négy hónapi munkatáborra ítélték őt, de a bíróság a büntetést vizsgálati fogságával letöltöttnek nyilvánította. A fogdában töltött fél esztendő "érdekes és tanulságos" élményekkel gazdagította írónkat: "Legelső és szinte megdöbbentő élményem volt az a hivatalos szlovák személyektől felém szegezett kérdés: miért nem vallom magamat szlováknak?"¹⁸ Forgách édesanyja ugyanis szlovák (származású) volt, az édesapja magyar. Az e kérdésben vallott nézeteit írásban is megfogalmazta: börtönében – ahogy ő mondja, legválságosabb óráiban, teljesen elhagyatva és teljesen magába szállottan – apró papírosszeletekre rója a magyar-szlovák kérdéssel kapcsolatos, a szoros értelmében megszenvedett gondolata-

it. Az 1946. szeptember 28-i keltezésű eszmefuttatását – vagy ahogyan ő nevezi: "fogház-dokumentumot" – sokáig egyedül csak Gömör Jánosnak merete megmutatni. Csúpan a keletkezése után egy évvel gépelte le a szöveget és küldte el Szalatnainak, akinek hagyatékában a második világháború utáni csehszlovákiai magyar írásbeliségnek ez a különös és különlegesen értékes dokumentuma sok egyéb mellett ugyancsak megőrződött.¹⁹ A *Válaszúton a magyar apák és a szlovák anyák fiai* címet viselő kis vallomás egyébként nyomtatásban is olvasható a szóban forgó évek írásbeliségéből szemelgető, *Molnár Imre* és általam szerkesztett *Mint fészkeből kizavart madár...* című, 1990-ben Budapesten megjelent antológiában. Az írás a vegyes nemzetiségű házasságok magukat magyarnak valló sarjainak szemével szemléli az eseményeket: a reszlovakizációt, a deportálásokat és a lakosságcserét. Forgách bevalótlan nem érti azokat, akik minduntalan azt kérdezzetik tőle/tőlük; miért nem szakítanak magyar múltjukkal és miért nem jelentkeznek szlováknak? Hiszen szerinte "csak gyönge jellemű lehet az az értelmiségi egyén, aki – miután évtizedeken át, esetleg egy élet háromnegyed részén keresztül magyarnak vallotta magát, fenéig kiélvezve a magyar kultúra eddigi előnyeit – most, amikor e magyarsághoz való tartozás súlyos hátránnyal, főleg kisebb darab kenyérrel jár, most hirtelen, egyik napról a másikra hátat fordít magyar múltjának és szlováknak vallja magát. (...) Jellemteleség volna részünkről, ha most minden gátlás nélkül megtagadnók ed-

digi magyar múltunkat.”²⁰ Mindez azonban nem jelenti azt – hiszen nem is jelentheti –, hogy ezzel eleve hűtlenné válnának Szlovákiához és a szlováksághoz: „...nekünk ugyanolyan kedves és szent a magyar édesapa, mint a szlovák édesanya áldott emléke, illetőleg boldogító valósága.”²¹ (Kiemelés: a Szerk.) Különbösen is, vélekedik, a sovinizmus – jelentkezzék bármelyik oldalon is – csak zsákutcába vezet(het), a közép-európai fejlődésnek a sovinizmus a legnagyobb kerékkötője. Úgy véli, a maga, de (sors)társai részéről is elmondhatja, hogy ők, „szlovák-magyar szülők szlovákiai gyermekei”, azt szeretnék, ha szülőföldjükön, Szlovákiában maradhatnának – magyarként. Ám ha mégis távoznuk kellene, biztosra vehető, hogy lélekből sohasem fognak elszakadni az országtól. És Magyarországra vetve bár, de „amint magyar atyáink és szlovák anyáink szűk családi körben oly tökéletesen megvalósították a szlovák-magyar megértést és együttthaladást, ugyanúgy hivatásunk nekünk tágabb, államközi és nemzetközi vonatkozásban szolgálni a magyar-szlovák közeledés és barátság ügyét”.²² Végezetül pedig: „...mi rendületlenül bízunk abban, hogy a jelenlegi vigasztalannak látszó szlovák-magyar viszony ellenére belátható időn belül *egymás felé fognak nyúlni a politikai határok fölött az egymást kereső magyar és szlovák kezek.* (Kiemelés: a Szerk.) És ha ezekre az egymást kereső kezekre tízszer rá is fog ütni a sovinizmus vagy megnemértés, ezek tizenegyszer is egymás felé fognak nyúlni. Végül is szilárdan egybekapcsolódnak és meg fogják valósítani a szlo-

vák-magyar és csehszlovák-magyar barátságot, aminek el kell következnie, mivel így kívánják ezt a közös szlovák-magyar ősök, akiknek áldott, szent porai egymás mellett pihennek a szlovákiai temetőkből örök emlékeztetőül a Duna-völgyi népek egymásrautaltságára.”²³

A kép valóban megindító és tragikusan emberi: valaki, akit a szlovák nacionalizmus esztelen dühe vet börtönbe, akit magyar nacionalistának és nyilas-pártinak titulálnak, cellájának magányában a magyar-szlovák barátságról, a magyar-szlovák kiegyezés elkerülhetetlenségéről, a duna-völgyi népek egymásrautaltságáról elmélkedik, s habzó gyűlöletre meleg szeretettel, megértéssel, s maga iránt is megértést és türelmet kérő szavakkal válaszol. (Persze, azért Forgách maga is érezhette a helyzet fonákságát, mert Szalatnai Rezsőnek a következő szavakkal kommentálta kis jegyzetét: „Ma, amikor az emberek 90 százaléka mindent és mindenkit gyűlöl, ez a szeretetre építő észak-magyar álláspont anakronizmus és nem számíthatna talán még magyar részről sem megértésre.”²⁴) Mi több, olyan eszméket, eszményeket villant fel, amelyek a két nép – a szlovák és a magyar – viszonyát tekintve tulajdonképpen máig érvényesek és időszerű célokat, gondokat jelentenek számunkra.

Forgách Géza 1976-ban halt meg. Az 1948 után újraszerveződő csehszlovákiai magyar szellemi életnek, újságíró-társadalomnak nem volt rá szüksége többé. Fizikai munkásként dolgozott nyugdíjba vonulásáig. 1964-ben átköltözött Kassáról Magyaror-

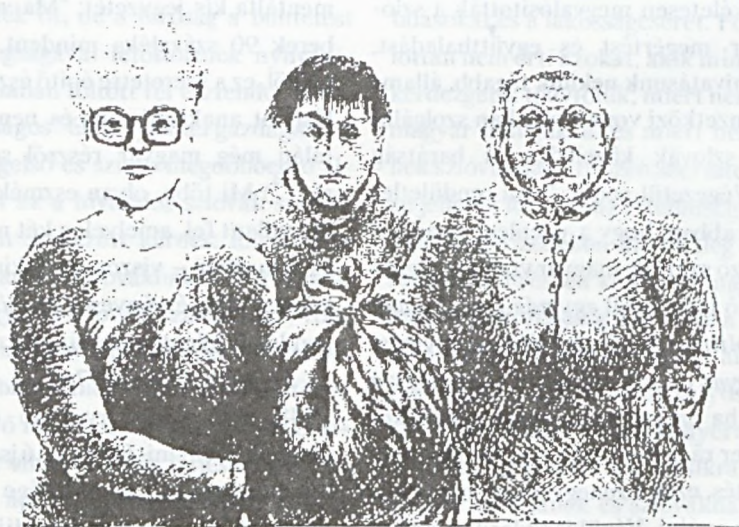
szágra, ahol Veszprémben telepedett le, s ott élt egészen haláláig. A csehszlovákiai magyarság részéről tökéletesen elfeledve, megtagadva, jóllehet ő soha egyetlen percre sem

felejtette el, tagadta meg szűkebb közösségét, s társadalmi-kulturális-szellemi életének rezdüléseit – levelei tanúsítják – haláláig érzékeny figyelemmel szemlélte.

Jegyzetek

1. Új nevek a Felvidéki Újság élén. Felvidéki Újság, 1943. február 27. 2. Forgách Géza levelei Szalatnai Rezsőhöz. Szalatnai Rezső hagyatéka, Magyar Tudományos Akadémia Keziráttára (a továbbiakban: MTAK) 3. Uo. 4. Levelének kelte: 1967. június 15. - Forgách Géza levelei Fábry Zoltánhoz. Fábry Zoltán hagyatéka, Csemadok Országos Választmány, Pozsony. 5. Uo. 6. Forgách Géza levelei Szalatnai Rezsőhöz... Ms 4253/188. 7. Tost László Kassa polgármestere volt. 8. Kelt nélkül. Gömör János levelei..., Ms 4254/61. 9. Gömör János: Emlékeim..., 225-227. 10. Kelt: 1947. április 18-án.

Forgách Géza levelei Szalatnai Rezsőhöz..., Ms 4261/176. 11. Uo. 12. Uo. 13. Kelt: 1947. április 26. Uo., Ms 4261/177. 14. Kelt: 1947. május 2. Gömör János levelei..., Ms 4254/25. 15. Uo. 16. Kelt: 1947. május 25. Forgách Géza levelei Szalatnai Rezsőhöz..., Ms 4261/178. 17. Uo., Ms 4261/179. 18. Uo. 19. A Szalatnaihoz küldött gépelt változatot l.: Szalatnai Rezső hagyatéka – Az áttelepítés iratai, MTAK Ms 4261/36.; Mint fészkeből kivart madár... A hontalanság éveinek irodalma Csehszlovákiában 1945-1949. Válogatta és összeállította: Molnár Imre és Tóth László. Budapest 1990, 20-24. 20. Uo., 20-21. 21. Uo., 21. 22. Uo., 23. Uo. 23-24. 24. L. a 16.sz. jegyzetet!

Olexa József : Grafika